

איך קרה שאלוהים אפילו לא מוזכר במגילת אסתר?

של מי החג הזה?

משה גלעד

פורים הוא החג המוזר ביותר בלוח השנה. משתאות רצון פים וארוכים אינם מאפייני בולט בדת היהודית. תחפושות קרנבליות נשמעות כמרכיב שלקוח מדתות אחרות. מלכה יפהפייה שמסתיירה את יהדותה, בן דוד מור זר שמשוטט סביב שער הארמון ושר צורר, שנכשל פעם אחר פעם בהבנת העלילה – כל אלה אינם גיבורים אופייניים לחג יהודי. גם מסורת תיאטרלית של תהלוכות, הצגות וקרנבלים אינה שכיחה.

ארמון עמוס מסיבות, תהלוכות תיאטרליות, מלכה יפהפייה שמסתירה את יהדותה ואף לא איזכור אחד לאלוהים. המוטיבים הקרנבליים של פורים, שמקורם במגילת אסתר, כלל אינם אופייניים לחג יהודי. מה עומד מאחוריהם?

הבסיס הוא במגילת אסתר. חז"ר קרים נודעים כפרופ' אדל ברלין, או הרב מישאל ציון, מגדירים את מגילת אסתר כ"חילונית מבין ספר"י המקרא". האל לא מוזכר בה, כמו גם המקדש, התפילה או מנהגי גים אופייניים ליהדות. רבים רואים בה שבירת מוסכמות של הספרות המקראית. מישאל ציון, שספרו מציע פירוש ישראלי חדש למגילת אסתר (הוצאת משכל), מציין שהמגילה מבקשת לכונן חג חדש – סמכות דתית שאין לאף אחד מספרי הנביאים והכתובים. בעיני רוב החוקרים נחשבת המגילה לה לנובלה היסטורית, שסיפורה מתרחש לפני כ-2,500 שנים. מטרתה להסביר את מקורו של חג פורים לאחר שכבר התקבל בגלות אשור ובבל. המלך אחשוורוש מוזהה במחקר עם הַשִׁיחַדָּה הַרְאָה שון, שמלך פרס במשך כ-20 שנה ותואר כחובב נשים ויין. חוקרים אחדים רואים בסיפור מגילת אסתר מעשייה בדיונית ספרותית, שאינה מתייחסת למאורעות היסטוריים. כנגד המהימנות ההיסטורית של המגילה מציגים פרטים שסותרים את הידוע על תולדות פרס, או שהם בלתי סבירים. למשל – לא היתה כנראה מעולם מלכה פרסית בשם אסתר, או מלכה יהודייה כלשהי בפרס. צו לה' שמדת היהודים אינו מתאים לפרס העתיקה, שנחשבה סובלנית לקברות אתניות בתחומה. במחקר

מקובל לתארך את כתיבת המגילה לסוף התקופה הפרסית או תחילת התקופה היוונית, בין השנים 200-400 לפני הספירה.

חורתי וקראתי השבוע את מגילת אסתר. זה טקסט לא ארוך, יש בו רק עשרה פרקים ואפשר לקרוא אותו בפחות משעה. הסיפור מורכב, מפותל, רצוף תככים, פוליטיקה, טעויות קומיות ובסופו של דבר הוא גם רצחני ומזועזע, למרות שהוא כתוב כקומדיה.

במבוא לספרו על המגילה מתאר מישאל ציון את מבנה המגילה כעשרה משתאות שמופיעים בצמדים. בחציה הראשון מתואר מצבם השפל של יהודי פרס, ובה צי השני מתהפך הכל כדי להיטיב עם היהודים. על פי ההסבר של ציון, באמצעות המשתאות בוחנת המגילה למי הכוח והכבוד בעולם של גלות פרס. לקראת הסוף היהודים הם שמזמנים את המשתאות – כלומר הכוח עבר ליהודים.

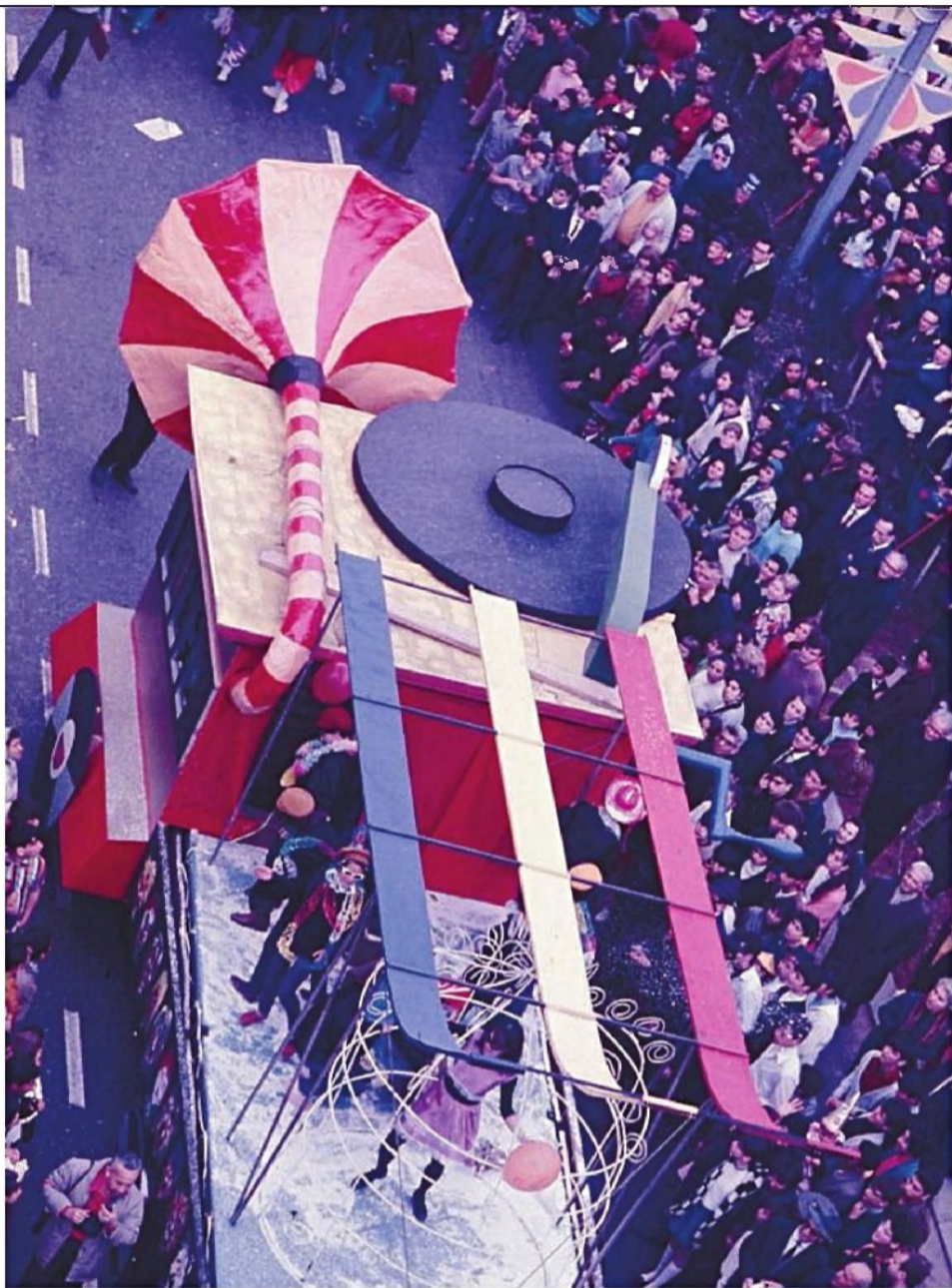
לפי ספרה של אדל ברלין ("אסתר – מקרא לישראל") בהוצאת מאגנט ובתרגום דורון כהן, המגילה מספקת את הרקע ההיסטורי לחג הפורים וקובעת את

החובה לקיימו, אבל נוהרת מלומד לסוף התקופה הפרסית או תחילת התקופה היוונית, בין השנים 200-400 לפני הספירה.

חורתי וקראתי השבוע את מגילת אסתר. זה טקסט לא ארוך, יש בו רק עשרה פרקים ואפשר לקרוא אותו בפחות משעה. הסיפור מורכב, מפותל, רצוף תככים, פוליטיקה, טעויות קומיות ובסופו של דבר הוא גם רצחני ומזועזע, למרות שהוא כתוב כקומדיה.

במבוא לספרו על המגילה מתאר מישאל ציון את מבנה המגילה כעשרה משתאות שמופיעים בצמדים. בחציה הראשון מתואר מצבם השפל של יהודי פרס, ובה צי השני מתהפך הכל כדי להיטיב עם היהודים. על פי ההסבר של ציון, באמצעות המשתאות בוחנת המגילה למי הכוח והכבוד בעולם של גלות פרס. לקראת הסוף היהודים הם שמזמנים את המשתאות – כלומר הכוח עבר ליהודים.

לפי ספרה של אדל ברלין ("אסתר – מקרא לישראל") בהוצאת מאגנט ובתרגום דורון כהן, המגילה מספקת את הרקע ההיסטורי לחג הפורים וקובעת את

עדלאידע בתל אביב ב-1968. למטה: ראש העיר תל אביב רוני מילוא רכוב על סוס, 1998 צילומים: אוסף מיתר, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית

ספרו של ארסמוס מרוטרדם "בש" כחי הסכלות" לפני כ-500 שנים. שם מתוארת ההשפעה העצומה של הטיפשות על חיי אנוש. ומן קצר לאחר מכן פרסם פרנסואה ראבלה הצרפתי את "גרגנטואה ופנטג'ו רואל", סיפורה של משפחת העני קים הזולנים והשתיינים ומלחמתם בכספייה. חוקר הספרות מיכאיל זומנו" על ההשפעה העצומה של הקרנבל על הספרות. למקורות קרנבליים אלה יש מקבילות יהודיות כמו תרגום סיפורי השוטה הגרמני טיל אוילנשפיגל ליידיש, או הופעתו של התם בהגדה של פסח בלבוש ליצן.

אפשר לדברי כהנא למצוא בקלות שוטים רבים כאלה גם בתרבות היהודית העכשווית. "התרבות החסידית הנציחה מרכיבים מסוימים והבדחן הוא אחד מהם", הסביר בשיחתנו. הבדחן כותב ומ"דקלם טקסטים סבוכים, מחורזים, שהומצאו במיוחד עבור המשפחות בטקסי חתונה. אלה טקסטים חד פעמיים שאמורים לעורר אצל המשפחות את השילוב של צחוק ובכי. הזמר החסידי ליפא שמלצ'ק, למשל, הוא דוגמה בולטת ועכש"וויית לתרבות הזו.

מה מעמד המגילה בקהילה המסורתית? "יש בפורים מתיחות תרבותית בין שלושה קטבים – הקוטב של מילוי דרישות ההלכה, הקוטב הטקסי והקוטב הבכחניאלי, קרבן בלי, פרוץ יותר וגופני קריאת

המוקדמת, ניסיתי להבין מדוע דווקא לחג פורים נכנסו המוטיבים הקרנבליים בעוצמה כזו.

פורים לדברי כהנא הוא חג שחיים אותו במרחב היומיומי, קצת כמו חנוכה. "זה לא רגיל עבור יהודים לחגוג חג בלי איסורים. החוקר אליוט (אלימלך) הורוביץ טען שהתוכן הייחודי של פורים הוא ההתנגשות העזה בין יהודים לגויים. בפורים היהודים אומרים את אשר על לבם כלפי הסביבה העוינת שבתוכה הם חיים, כפי שאינם עושים במשך כל השנה. כל השנה הם מציינים וכפורים, גם בעזרת השתייה, הם משחררים את המגבלות". לפי

הסבר זה החג אינו רק קתרוס של הגוף, אלא יום שבו אפשר לבטא צד כועס, פוליטי ופנימי. אחר כך הזכיר כהנא את תרבות השוטים היהודית (עליה כתב בה החוקרת רות פון ברנות). בתוך תרבות זו פורים הוא אירוע חשוב, אבל לא ייחודי, ומתואר שם כ"פאסנאכט" (ליל הצום שהוא גם ליל השיכורים) היהודי". במרכז ובמזרח אירופה היו לדברי כהנא כבר במאה ה-19 תהלוכות, שבי ראשן עמד מלך פורים כמקביל לבכחוס (אל היין) בקרנבל הנוצרי. מלך פורים תמיד שתוי, לבוש בתחפושת דומה למלך הקרנבל וקל להשוותו לדמויות בדחנים מוכרים באירופה כדמותו של ארלקינו. כדי להצביע על מקורותיו של הקרנבל מרחיק כהנא עד פרסום

מושיע. הסבר נוסף מציע התערות לאומית מול מניפסט תומך גלות, כלומר היבדלות מול השתלכות.

קרנבל אירופי

בשיחה עם ההיסטוריון פרופ' מעוז כהנא מאוניברסיטת תל אביב, שחוקר את תרבויות היהודים באירופה בעת החדשה

8.95x32.72	2/2	7 עמוד	גלריה - הארץ	24/03/2024	89690188-9
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910					

מנהגים שנויים במחלוקת, שלא זכו לאישור הרשויות והממסד הדתי. גם בתל אביב אי אפשר לר מר שפורים היה חג דתי, אבל היה בו ביטוי לטקסט של המגילה.

ההשוואה היתה לקרנבלים באירופה?

"זו היתה ההשראה וחיברו לכך מנהגים נוספים, כמו מנהג אסתר המלכה העבריייה. בעצם היה ניסיון לייבא לכאן את תחרות מלכת היופי. אפשר להבין מזה שקרנבל הפורים בתל אביב הושר פע מהאווירה הקפיטליסטית של העיר. הגישה הזו עמדה בניגוד לרוח התקופה הפוריטנית בארץ. תל אביב לא היתה כזו והיה ברור שפורים הציוני שונה מחגים ציוניים אחרים. אם בל"ג בעומר ובחנוכה חגגו את הגבורה היהודית ובט"ו בשבט חגגו את הקשר לאדמה, בפורים חוגגים סוג אחר של ציונות בגישה עירונית, נהנתנית וצרכנית."

למה הקרנבל הפסיק להתקיים ב-1936?

"מאיר דיזנגוף חלה וירד מהבמה. ניסו לבדוק אם מישוהו אחר יכול לארגן את זה והתברר שמעור לם לא היה לזה תקציב מסודר בעירייה. בכל שנה קיבצו לזה תרומות. זמן קצר לאחר מכן דיזנגוף נפטר והעדלאידע הפסיקה להתקיים. מאז עשו רק חגיגות לידים והסבירו שזו לא עת לחגוג. יש במסורת של פורים משהו חתרני ביחס לסמכות הרבנית ולהלכה. ראשוני תל אביב תפסו את השכרות, את המרכיבים החיי לוגיים וחילולי הקודש כביטוי לרוח דמוקרטית וחילונית והתחברו למסורת הזו. אבל פורים עצי מן, גם בתל אביב, היה חג מסודר ומאורגן. הרטוריקה היתה של ספונטניות ועממיות, אבל בפועל הרוב כלל לא התחפשו."

"אין לכך המשכיות כי התרבות הישראלית לא מרגישה צורך לחתור תחת מישוהו. אין פה צורך לבטא חג חתרני. אנתרופולוגים מרבים לדבר על טקסי היפוך ותרות קרנבליות. בתרות הישראלי לית המודרנית אין צורך בהיפוך הזה."

יש סיכוי להחזיר את העדלאידע?

"המוסד שממשיך לדעת את הקרנבל המסורתי הוא מצעד הגאווה התל-אביבי, שמלווה תחרות חופש עירונית. זו פריקת עול בתחום מסוים והעירייה משקיעה במיציגים. גם בו נעשה ניסיון ליישב אותו עם האידיאולוגיה הציונית ולהציג את ישראל כמקום סובלני מאוד לקהילה הלהט"בית."

בפרסום שקיבלתי השבוע כתוב שלראשונה זה 40 שנים חרת ורת השנה העדלאידע לירושלים. התהלוכה תצעד במרכז העיר כשיירה של מיציגים, בוכות ענקיות, להקות מחול ומוזיקה. לרגע התמלאתי שמחה, אבל אז קראתי את המשך: "העדלאידע תשים במרכז את הגיבורים הקטנים שני מצאים בחיים של כולנו, הילדים והילדות שלנו, שמתמודדים עם התקופה הנוכחית בגבורה ובאומץ". עבר לי החשק.

המגילה תנוע ביניהם. קצה אחד הוא הקצה ההלכתי כי מדובר בריטואל הלכתי. בקצה השני יש בפורים ממד בכחניאלי חזק וזה גולש גם לקריאת המגילה. עשרות פעמים מוזכר הקן והמנהג הוא שמקימים רעש עצום. הצד הפרוע מתנגש בצד הפורמלי של האזנה לכל מילה. זה קרב בין שתי הגישות ומתיחות שמלווה את כל החג. הבכחנליה יכולה להיות ביטוי לצד הפרוע של הגוף, השעיית חוק, פורקן עול, אבל היא גם עשויה להיתפס כרגע של חסד אלוהי בלתי מוגבל."

עדלאידע לאומה

פרופ' חוקי שוהם, ראש תורת כניית לפרשנות ותרבות באוניברסיטת בר אילן ועמית מחקר במכון הרטמן, פרסם ספר בשם "מרדכי רוכב על סוס", בו הוא מתאר את מסורת פורים בתל אביב בתקופת המנדט. בכותרת המשנה נכתב – "בנייתה של אומה חדשה".

לדבריו, הקרנבל העברי שהתקיים ברחובות תל אביב בכל פורים בשנות ה-20 וה-30 היה האירוע הציבורי הגדול ביותר בתרות העברית החדשה. בעדלאידע של 1935 נרשם שיא קהל: לפי ההערכות השתתפו באירוע כ-250 אלף איש. בתל אביב התגוררו אז כמאה אלף בלבד ובכל היישוב היהודי היו 400 אלף בני אדם. לדברי שוהם הקרנבל תפקד כמעין "מדורת שבט" בתקופת המנדט, והאירוע היה "מרכיב מרכזי בתרות העברית המתחדשת".

חוקרים אחדים רואים במגילת אסתר מעשייה בדיונית. לראייה הם מציגים פרטים שסותרים את הידוע על תולדות פרס, למשל – לא היתה כנראה מעולם מלכה פרסית בשם אסתר, או מלכה יהודייה בפרס

"זה היה ניסיון אמביציוזי של פרנסי תל אביב לייצר קרנבל תיירותי, כמו הקרנבלים הגדולים באירופה", הסביר השבוע שוהם. "המטרה היתה לשים את פלסטינה על מפת התיירות העולמית בהשקעה ציבורית אדירה. האירוע כולו יועד למבוגרים, לא לילדים, ונחשב לאירוע התיירותי הגדול ביותר בארץ ישראל המנדטורית. "כמעט לא היה אז בידור בארץ והקהל היה צמא למשהו מעניין. סביב העדלאידע נוצר באו אדיר והאטרקציה הגדולה היתה הריכוז של קהל כה גדול בעיר העברית. העובדה שזה היה האירוע הראשון שהנכיח בצורה פיזית את האומה העברית המתחדשת עוררה התרגשות גדולה."

היה אז לפורים בתל אביב היבט דתי?

"לא הייתי אומר בכלל שפורים הוא חג דתי. זה סיפור ארצי מאוד ומנהגי החג המסורתיים, בעיקר במזרח אירופה, היו